

Religion i radio och television

– från kyrkbänk till tv-soffa

av *Alf Linderman*

Den här artikeln avser att redovisa och diskutera i vilken omfattning människor kommer i kontakt med religiösa sammanhang via radio och television. I samband med den räkning av antalet besök vid olika former av religiösa sammankomster vilken redovisats i andra artiklar i denna volym genomfördes också en telefonintervjuundersökning. Ett representativt befolkningsurval i åldrarna 3 till 99 år valdes ut och tillfrågades om en rad saker rörande samma helg för vilken antalet besökare vid religiösa sammankomster registrerats på respektive platser ut över landet. Antalet personer som svarade på frågorna i telefonintervjuundersökningen uppgick till 1445. Dels ställdes flera frågor rörande vilka religiösa program eller program om livsfrågor i radio och television som man tagit del av under den aktuella helgen. Dessutom ställdes också frågor om vilka religiösa sammankomster man deltagit i, respektive vilka övriga ickereligiösa sammankomster och evenemang man deltagit i på plats. Ett huvudsyfte för denna kompletterande intervjuundersökning var att få ett material med vilket man i olika avseenden kan jämföra den faktiska räkningen, och då i synnerhet när det gäller den via medierna förmedlade religionen. I den här artikeln skall vi med andra ord se lite närmare på den »religiösa seden« vad beträffar religion i radio och television.

Av andra artiklar i denna volym framgår att drygt en tjugondel av landets befolkning deltog i religiösa sammankomster av olika slag

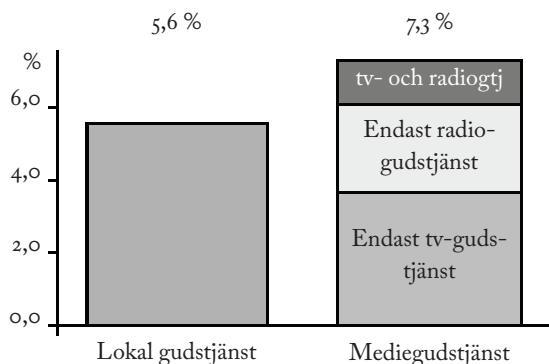
under den studerade helgen, dvs fredag den 24 till och med söndag den 26 september år 1999. I den intervjuundersökning som genomfördes i anslutning till samma helg anger 5,6 procent att man själv deltog i någon gudstjänst eller andakt under nämnda veckoslut. Den siffran stämmer alltså väl överens med de uppgifter som kommit fram genom de räkningar som redovisats i tidigare artiklar. Som en jämförelse till dessa siffror kan ställas att det i intervjuundersökning är 4,9 procent som svarar »ja« på frågan om man tittat på någon TV-gudstjänst eller TV-andakt under veckoslutet. På frågan om man lyssnade på någon radiogudstjänst eller radioandakt under veckoslutet svarade 3,7 procent att så var fallet. Totalt sett är det 7,3 procent som anger att man antingen tittat på någon gudstjänst eller andakt i TV eller lyssnat på någon gudstjänst eller andakt i radio. Av dessa är det 1,2 procentenheter som tagit del av religiösa program både i radio och i TV. Det finns även en liten överlappning när det gäller deltagande i någon lokal gudstjänst eller andakt och att man tagit del av religion via radio eller television. Det är en knapp procent (0,97 procent) som anger att man både deltagit i en lokal gudstjänst eller andakt och under samma helg tagit del av något liknande via radio eller television. Det är alltså i huvudsak inte samma personer som under en och samma helg både deltar i lokala gudstjänster eller andakter och som tar del av mediereligionen. Dock kvarstår naturligtvis frågan om det är samma grupp människor som detta till trots utgör rekryteringsbasen för såväl den lokala som den mediala religionen, och till den frågan skall jag återkomma nedan.

Figur 1 ger en överblick över intervjuundersökningens uppgifter när det gäller deltagandet i gudstjänster och andakter av olika slag i jämförelse med motsvarigheterna inom radio och television.

Av figuren framgår att mediereligionen förefaller utgöra en substantiell del av den religiösa seden hos svenska folket som den kommer till uttryck i en telefonundersökning av ett representativt befolkningsurval i åldrarna 3 till 99 år. Det förefaller med andra ord högst rimligt att se lite närmare på denna mediereligion som komplement till det som tidigare diskuterats när det gäller den lokalt förankrade religiösa aktiviteten.

Av de totalt 4,9 procent som i intervjuundersökningen angivit att de har tagit del av någon form av televiserad religion har majorite-

Figur 1. Det relativa deltagandet i gudstjänster och andakter i jämförelse med den andel av Sveriges befolkning som angivit att de tittat på tv-gudstjänster respektive tv-andakter eller lyssnat på motsvarande radioprogram. (Något som inte framgår av figuren är att 0,97 procent av svarspersonerna återfinns i båda respektive staplar då man både deltagit i lokal gudstjänst och tagit del av religion via etermedierna.)

ten, dvs 2,6 procentenheter, angivit att de tittat på något gudstjänst- eller andaktsprogram på söndag förmiddag. Det kan förefalla naturligt med tanke på att Sveriges television av tradition då sänder en gudstjänst. Om man jämför intervjuundersökningens uppgift med de tittarsiffror som Sveriges television har tillgång till, och som chefen för Sveriges televisions redaktion för religion och livsåskådning, Bengt Bergius, ställt till vårt förfogande, så kan man notera ytterligare några saker. I intervjuundersökningen anger alltså 2,6 procent att de tagit del av tv-religion på söndag förmiddag. Sveriges televisions tittarsiffror ger för handen att det i genomsnitt under varje minut av den televiserade gudstjänsten var totalt 1,4 procent av den totala befolkningen som tittade på tv-gudstjänsten som sändes i kanal 2 klockan 10.00 söndagen den 26 september 1999. Denna siffra är klart lägre än intervjuundersökningens procentsats. Om vi i stället ser på Sveriges televisions uppgift om hur många programmet nått, här definierad – på sedvanligt vis inom medieforskningen – som den grupp som sett minst 3 minuter av det aktuella programmet, blir skillnaden mindre. Enligt Sveriges televisions uppgifter har 2,2 procent sett minst tre minuter av den televiserade gudstjänsten, och den siffran stämmer också bättre överens med intervjuundersökningens procenttal. Jämförelsen med Sveriges televisions uppgifter visar i alla fall klart att tv-publiken delvis består av människor som endast tagit del av delar av tv-gudstjänsten. Det framgår också att publiken var större den första halvtimmen. Den genomsnittliga publiken under varje minut var under den första halvtimmen 1,5 procent av lan-

dets befolkning medan motsvarande siffra för programmets sista femton minuter var 1,1 procent.

Det är ett vanligt fenomen att man inte får exakt samma värden vid rena mätningar av tv-publiken som vid undersökningar som bygger på personliga intervjuer. Publikmätningar görs genom att i ett representativt urval hushåll elektroniskt registrera om tv-apparaten varit på samtidigt som människor befunnit sig i samma rum som tv-apparaten. Det är på det sättet Sveriges televisions tittarstatistik är insamlad. Det är dock ett välkänt faktum att intervjupersoner har en benägenhet att rapportera högre frekvenser för sådant som man tycker är socialt önskvärt. Detta har också diskuterats i andra sammanhang när det gäller just religion och television (se exempelvis Hoover 1987 och Linderman 1993:22 ff). För dem som menar att de gärna skulle (alternativt borde) ha sett gudstjänsten på tv gäller att det kan finnas en viss tendens att man anger att man sett en gudstjänst som man egentligen inte tagit del av. Skillnaden mellan Sveriges televisions uppgift om tv-gudstjänstens räckvidd och intervjuundersökningens uppgift rörande publikens storlek är inte större än att den ryms inom den statistiska felmarginalen. Att värdet för intervjuundersökningen är något högre skulle annars också kunna förklaras av att tv-gudstjänsten ansetts socialt önskvärd även av några som trots allt inte tagit del av nämnda gudstjänst.

Den tid som näst efter söndag förmiddag är den vanligast angivna tiden för att titta på något religiöst program är lördag eftermiddag eller kväll. Vid den tiden anger 1,3 procent att de tittat på någon gudstjänst eller andakt i tv. Om vi ser till de större tv-kanalerna, dvs Sveriges televisions två kanaler, tv 3, tv 4 och kanal 5, utgör helgmålsbönen i Sveriges televisions andra kanal det huvudsakliga inslaget av tydligt religiös karaktär under detta tidsintervall. Här finner vi dock vid en jämförelse med den tittarstatistik som Sveriges television arbetar med en ännu större – men omvänd – skillnad. Enligt den senare omfattar helgmålsbönens publik hela 5,2 procent av Sveriges befolkning. (I det här fallet finns ingen nämnvärd skillnad mellan den genomsnittliga publikstorleken och programmets totala räckvidd – mycket beroende på att det rör sig om ett mycket kort program.) Siffran 5,2 procent motsvarar enligt samma statistik en publik på 440000 människor. En möjlig förklaring till den till synes

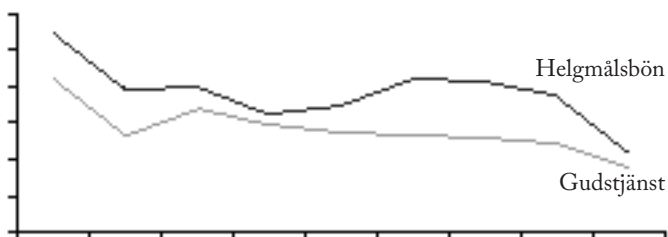
stora TV-publiken och det relativt begränsade antalet individer som anger att de under lördagens eftermiddag och kväll tittat på någon andakt i TV är att man inte uppfattar helgmålsbönen som ett andaktsprogram. Det handlar om ett mycket kort program, närmare bestämt fem minuter, som kommer just före Aktuellt – ett program som i sin tur har en publik på hela 8,6 procent. I det här fallet kan det alltså vara så att en rad TV-apparater slagits på för att man skall få med hela nyhetssändningen. Det innebär dock inte att man därför menar sig ha tittat på någon andakt. Om en sådan tolkning är korrekt så blir resultatet att intervjuundersökningens siffra anger dem som faktiskt tittade på helgmålsbönen för dess egen skull medan SVT:s tittarsiffror anger den faktiska mängd människor som på något sätt exponeras för helgmålsbönen i TV. Det skulle i sin tur innebära att mediereligionen faktiskt exponeras för fler människor än den grupp som vid en intervjuundersökning anger att man medvetet tagit del av den televiserade religionen.

Även när det gäller radio så återfinns den största lyssnarskaran, dvs 1,5 procentenheter på söndagens förmiddag. Även här får det anses naturligt med tanke på att det är vid det tillfället då Sveriges radio av tradition sänder en gudstjänst. När det gäller radiopubliken, liksom var fallet även med TV-publiken, finns sedan en rad enstaka angivelser av allt ifrån fredag förmiddag till söndag kväll som tidpunkter för när man tagit del av religionen i radio eller television. När det gäller radiolyssnandet är denna spridning av tidpunkter när man angivit att man tagit del av en gudstjänst eller andakt lättare att förstå än när det gäller TV-tittandet. Det finns en rad lokala radiostationer som sänder olika typer av religiösa program, och dessa tillsammans med de religiösa radioprogrammen som sänds i Sveriges radios kanaler torde representera huvuddelen av intervjupersonernas utpekande av tidpunkter för när man tagit del av radioreligionen.

Till uppgifterna om hur många som tagit del av gudstjänster och andakter i radio och TV kan det vara intressant att lägga några uppgifter om hur många som i intervjuundersökningen meddelat att man tagit del av andra program i radio eller TV som handlat om livsfrågor. Totalt anger 3,6 procent av det representativa urvalet att de tagit del av något program om livsfrågor. Även om knappt två femtedelar av dessa också har svarat att man tagit del av religiösa

program via radio eller tv, är det alltså drygt tre femtedelar av dessa, dvs 2,2 procentenheter, som angivit att man tagit del av program om livsfrågor utan att ange att man samtidigt tagit del av explicit religiösa program. Ett sätt att få ett mått på hur många som totalt sett anger att man via etermedierna tar del av religion eller program om livsfrågor är alltså att skapa ett sammanlagt mått för dessa kategorier. Totalt har då 9,5 procent av det representativa befolkningsurvalet angivit att man via etermedierna tagit del av program om religion eller livsfrågor. Visserligen har vi ovan noterat att vissa angivelser kan vara högt skattade. Men vi har samtidigt konstaterat att hela eller delar av helgmålsbönen setts av en betydligt större andel av svarspersonerna än de som svarat att de under den aktuella helgen tittade på något religiöst program. Det förefaller därmed vara en väl grundad slutsats att etermedierna utgör ett väsentligt inslag i den svenska kulturen vad beträffar kontakten med religiösa frågor liksom med andra livsfrågor.

Samtidigt som man konstaterar att mediereligionen i dag utgör en väsentlig del av den religiösa seden i Sverige kan man dock notera att även när det gäller den medierelaterade religiösa seden har det skett en minskning under de senaste decennierna. Figur 2 visar utvecklingen när det gäller publikens storlek för helgmålsbön och söndagsgudstjänst under perioden 1970 till 1986. Figuren visar en påtaglig minskning under nämnda period. Det förefaller dock som om dagens siffror som de redovisats ovan i stort sett ligger i linje med den nivå som i figuren redovisas för 1980-talets andra hälft.

Figur 2. Publikstorleken för söndagsgudstjänster och helgmålsböner i Sveriges television 1970–1986 (källa: Linderman 1993:50, vilken i sin tur baseras på Gustafsson 1990).

I och med konstaterande av mediereligionens position som en väsentlig del av den religiösa seden i Sverige i dag blir också frågan om vad det egentligen innebär för mottagaren att religionen förmedlas via medierna mycket intressant. Det är naturligtvis en annan sak att ta del av religionen via etermedierna än det är att delta i gudstjänster och andakter i den lokala miljön. Men hur upplevs denna skillnad, och vilka blir resultaten? Även om det finns en rad studier av religion och media i Sverige (se exempelvis Hellström 1979, Svala 1981, Hedman 1982, Pettersson 1985a, 1985b, Dahlgren 1985, Larsson 1988, Gustafsson 1990 och Linderman 1993), så finns det inte så många studier som fokuserat hur mediereligionen uppfattas och används av publiken. I början av 1980-talet genomförde dock Thorleif Pettersson ett par studier av hur tv-gudstjänster och kristna musikprogram i televisionen uppfattades och användes av publiken. Pettersson utgick ifrån ett teoretiskt perspektiv vilket fokuserade hur programmen användes samt vad individen upplevde sig få ut av programmen (ett perspektiv som går under den engelska beteckningen *uses and gratifications*). Den grundläggande frågan var i vilken utsträckning mediereligionen kunde fungera som ett likvärdigt alternativ till deltagande i religiösa sammankomster i den lokala miljön (jfr Rosen-gren & Windahls, 1972, diskussion av media i allmänhet som ett funktionellt alternativ till aktiviteter i den lokala sociala verkligheten). Pettersson fann att för dem som egentligen ville ta del av den lokala gudstjänsten, men som av olika skäl inte hade möjlighet att göra detta, kunde tv-gudstjänster fungera som ett funktionellt någorlunda likvärdigt alternativ till den lokala gudstjänsten. För dem som däremot regelbundet besökte en lokal gudstjänst blev en tv-gudstjänst mindre förknippad med upplevelsen av att det religiösa behovet tillfredsställdes. För dem som endast ibland besökte en lokal gudstjänst upplevdes tv-gudstjänsten mer religiöst tillfredsställande.

Utifrån dessa resultat drog Pettersson slutsatsen att televiserade gudstjänster för den regelbundne gudstjänstbesökaren kan sägas ha en sekulariserande effekt eftersom man lär sig att hantera tv-gudstjänsten lite mer som ett tv-program vilket som helst. För dem som endast ibland besökte en lokal gudstjänst menade Pettersson att tv-gudstjänsten kunde ha en privatiserande funktion. Detta eftersom inget tydde på att upplevelsen av religiös tillfredsställelse via televi-

sionen i sin tur ledde till en ökning av deltagandet i det lokala sociala religiösa sammanhanget. Enligt Petterssons studier var det alltså endast för dem som egentligen ville besöka den lokala gudstjänsten, men som av olika skäl inte kunde göra det, som tv-gudstjänsten blev ett funktionellt likvärdigt alternativ. För denna liksom för övriga kategorier riskerar dock mediereligionens funktion att bli antingen sekulariserande eller privatiserande för den enskilde individen (Pettersson 1986:403f).

Petterssons studier byggde på kvantitativa enkätbaserade forskningsmetoder. Under senare år har ett forskningsprojekt genomförts i vilket bland annat målet varit att få en fördjupad bild av de processer Pettersson utpekade. Projektets teoretiska bas har utgjorts av en social-semiologisk modell med fokus på individens meningsskapande (se Linderman 1996 och 1997), och projektet har delvis byggt på kvalitativa forskningsmetoder. I nämnda projekt blev omkring fyrtio personer som själva meddelat att man var villiga att svara på frågor rörande tv-gudstjänster intervjuade om såväl deras upplevelser av tv-gudstjänster som om deras liv och livssituation i stort. Undersökningen är ännu inte fullständigt redovisad i publicerad form, men några resultat kan redovisas i detta sammanhang. De kvalitativa intervjuerna förstärkte och förtydligade i vissa avseenden den bild som framkommit av Petterssons studier. Att titta på tv-gudstjänster var ett friare sätt att hantera en gudstjänst eftersom den enskilde då kan hantera gudstjänsten på det sätt som passar just henne eller honom. Eller som det uttrycktes av en intervjuperson i undersökningen:

Det kan ju ske saker i ens liv som gör att det kan vara skönt och få sätta på en gudstjänst. Och alla kanske inte vill gå till kyrkan, då kanske, visa hur berörda dom blir, utan dom vill sitta hemma för där kan dom stänga av när det blir något som berör dom eller så, va.

Att stänga av är ju onekligen något svårare när man besöker en lokal gudstjänst. Den här typen av upplevelser skulle kunna beskrivas som både sekulariserande och privatiserande. Sekulariserande i den meningen att individen lär sig att hantera en gudstjänst på samma sätt som man hanterar andra profana tv-program. Privatiserande i den meningen att individen i tv-situationen ges möjlighet att i

vissa avseenden styra över den religiösa riten efter eget gottfinnande. För att ställa det hela på sin spets skulle man kunna säga att individen därmed blir överordnad religionen och den religiösa riten.

Samtidigt gav intervjuerna en ytterligare dimension av tittandet på TV-gudstjänster som inte omedelbart relaterar till begrepp som sekularisering och privatisering. Dels pekade man på att den televiserade gudstjänsten hade potential att bli en nog så personlig upplevelse som ett besök i den lokala kyrkan. Följande citat ifrån en intervju utgör ett exempel på detta (om än i det talade språkets något osammanhängande form).

Intervjuare: Om du jämför dom här två upplevelserna, att se på en TV-gudstjänst respektive att gå i den vanliga kyrka.

Svarsperson: Det är klart att den vanliga kyrkan är, att det är bättre. Men sen tycker jag, och det är det jag skulle vilja framhålla, hm, nu ska vi inte föregripa, det är ju fel, men jag tycker att just detta, när det blir personligt i TV då är det ju rätt fantastiskt, inte när det är så här svepande bilder, men när, när det är eller till exempel, nu i söndags, det var väl bra från mycket, men det är ju hela tiden detta man vet, svepande, svepande aldrig något personligt, va. Och när dom då, t ex påskens gudstjänster som var så fina, att man då, att människor lite grand berättar; Ja, jag har det, här sitter vi så många som har det jobbigt framför TV:n, jag har det också jobbigt, eller har det krångligt på ett eller annat sätt, va. Det tycker jag är fantastiskt med TV. Dom gångerna det har varit det.

/---/

Intervjuare: Ja. Tycker du att möjligheterna är större att bli personlig i TV?

Svarsperson: Ja.

Intervjuare: ... än dom är?

Svarsperson: Ja.

Intervjuare: ... i den lokala kyrkan?

Svarsperson: Ja, det ska jag ju inte säga, så mycket kan jag ju inte jämföra, men jag tycker att det är fantastiskt när det är personligt i TV.

Sedan fanns också i intervjumaterialet en upplevelse av att mångfalden bland de televiserade gudstjänsterna var något som berikade. Den televiserade gudstjänsten kunde ge sådant som inte självklart fanns i de lokala gudstjänsterna.

Intervjuares: Ja, just det, så att du tycker det ofta kan du få en nog så rik upplevelse från TV-gudstjänsten genom att det kommer från olika sammanhang.

Svarsperson: Ja, jag tycker det, jag tycker det ibland att det är underbara gudstjänster i TV, ibland. Och det är sån, som man kanske saknar, den riktiga glädjen och det tycker jag man kan få fram ibland i TV-gudstjänsterna. Det är en sådan jubel och sång och det tycker jag. Ja.

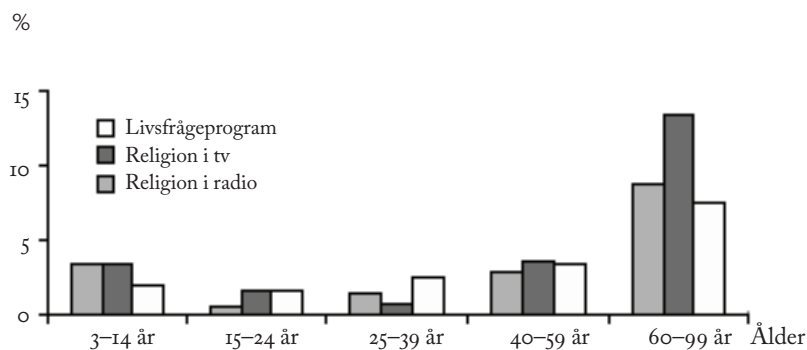
Genom att i televisionen finna gudstjänster ifrån många olika religiösa sammanhang kunde den enskilde individen också känna sig som en del av något mycket större än det som finns i den lokala miljön. Denna upplevelse förstärks sannolikt också av att televisionen ofta uppfattas som det sammanhang där verkligheten återspeglas. Sedan fanns det också i den kvalitativa undersökningen exempel på personer som använde TV-gudstjänsterna som sin primära kontaktyta med kristen tro. För andra som hade upplevt sådana konflikter i det lokala religiösa sammanhanget blev TV-gudstjänsterna ett sätt att uppehålla kontakten med kyrkan och tron. För dessa kategorier kan man alltså i enlighet med Petterssons tidigare resonemang säga att det finns en privatiserande aspekt av mediereligionen. Sedan fanns det också dem som av olika skäl inte kunde ta sig till den lokala kyrkan och som därför mycket engagerat följde den televiserade gudstjänsten. För dessa gäller det som Pettersson pekat på, nämligen att det här mer blir fråga om en funktionell motsvarighet till den lokala gudstjänsten.

Det är alltså ingen entydig bild vi får fram när det gäller konsekvenserna av att religionen förmedlas via televisionen. Enklast skulle vi kanske kunna sammanfatta resultaten med att säga att det å ena sidan handlar om sekularisering och privatisering, men att det samtidigt är så att ett mer mångfasetterat religiöst utbud via medierna blir tillgängligt för och utnyttjas av fler människor. Det senare bidrar

i sin tur till att det religiösa intresset i samhället fortlever men kanske i en något mer pluralistisk och privatiserad form. Här finns alltså en tydlig koppling till de moderna religionssociologiska teoribildningar som faller under beteckningen »utbudsteori«. Enligt utbudsteoretiska resonemang är just resultatet av ett mer pluralistiskt och varierat religiöst utbud att fler människor på olika sätt tar del av religionen. Detta förhållande skulle med andra ord också gälla om man inkluderar etermediernas utbud i det totala religiösa utbudet. (Se vidare Petterssons artikel i denna volym i vilken han diskuterar utbudsteori som sådan mer i detalj. Utifrån utbudsteoretiska antaganden diskuterar Pettersson också resultat som redovisats i andra kapitel i föreliggande volym.)

Vilka är det nu som genom att titta på TV-gudstjänster och lyssna till religiösa radioprogram blir en del av den utveckling och de funktioner som diskuteras ovan? Om vi gör en kontroll av hur de som lyssnat på gudstjänster och andakter i radio fördelas på olika åldersgrupper får vi det resultat som framgår av figur 3.

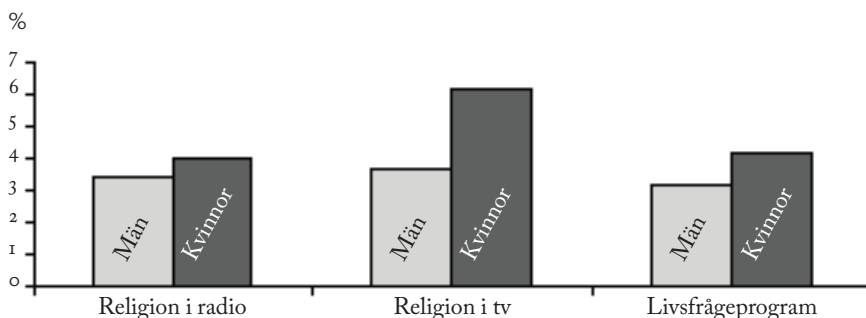
Det framgår av figuren att för såväl radio som television gäller att det i huvudsak är de äldre lyssnarna och tittarna som tar del av den etermedierade religionen i form av gudstjänster och andakter. Visserligen är också värdet för den allra yngsta gruppen också relativt

Figur 3. Den relativa storleken av den grupp som har tittat på gudstjänster eller andakter i tv under helgen den 24-26 september 1999, som har tagit del av motsvarande program via radio, eller som har tittat eller lyssnat på något program om livsfrågor fördelat på åldersgrupper.

högt när det gäller gudstjänster och andakter i radio och television, och det kan kanske förklaras på flera sätt. En förklaring kan vara att den yngsta gruppen i viss utsträckning har att följa det som den äldre generationen har valt på radio eller tv. En annan kan vara att vissa religiösa program på radio och tv slinker med bland allt annat som man låter sig exponeras för via medierna. Här bör kanske framför allt noteras att de helt små barnen inte för sin egen talan vid telefonintervjuerna, utan att det i dessa fall är någon av hushållets vuxna medlemmar som svarar på frågorna. Här skulle man därför på nytt kunna aktualisera den problematik rörande rapportering när det gäller socialt önskvärda beteenden, något som diskuterats ovan i samband med redovisningen av den andel som angivit att man söndag förmiddag tittat på en gudstjänst eller andakt på televisionen.

När det gäller de medelålders grupperna så blir de tydligen inte helt lottlösa vad religion och livsfrågor beträffar. Åtminstone i någon utsträckning anger dessa grupper att man tagit del av program i radio eller television där livsfrågor behandlats. Här skall naturligtvis samtidigt konstateras att vi inte vet exakt vilka program man syftar på. Därför är det kanske säkrast att visa viss försiktighet i tolkningen av siffrorna. Klart bör väl i alla fall vara att de indikerar att medierna i någon utsträckning anses som en legitim plats för dessa åldersgrupper, dit man kan vända sig för att få material för sin bearbetning

Figur 4. Den relativa storleken av den grupp som har tittat på gudstjänster eller andakter i tv under helgen den 24–26 september 1999, eller som har tagit del av motsvarande program via radio, fördelat på kön.

av de grundläggande livsfrågorna. Vidare bör man kunna anta att siffrorna indikerar i vilken utsträckning man fäster vikt vid program som handlar om livsfrågor, vilka program det vara må, och därmed säger siffrorna något väsentligt trots osäkerheten när det gäller vad de syftar på. Några procent av dem som befinner sig i medelåldern anger alltså att man i etermediernas utbud finner en plats för kontakt med livsfrågor i vid mening. Om vi sedan går vidare till att se på könsfördelningen så får vi det resultat som framgår av figur 4.

Föga överraskande är det tydligt att kvinnor har större intresse än män för religion och livsfrågor i radio och television. Det bör dock noteras att detta i första hand gäller just gudstjänster och andakter i tv. Både när det gäller program om livsfrågor i allmänhet, och när det gäller gudstjänster och andakter i radio, är det en mindre skillnad mellan män och kvinnor.

Sammantaget kvarstår intrycket att de religiösa inslagen i radio och tv i dag utgör en betydande del av den religiösa seden i Sverige. Det är inte heller fråga om ett försumbart intresse vid en jämförelse med andra typer av tv-program och andra typer av aktiviteter. Inte förrän vid söndagens repris av lördagens kvällsprogram »Expedition Robinson« kommer ett program som i Sveriges televisions andra kanal drar en större publik än förmiddagens gudstjänst. Då är det också fråga om lördagskvällens i särklass mest populära program som vid sin ordinarie sändning varje minut i genomsnitt dragit hela 23,9 procent av landets befolkning till tv-apparaterna. Programmet sändes sedan i repris på söndagen den 26 september klockan 15.45. Om vi bortser ifrån morgonens barnprogram är det även på lördagen så att det inte är förrän man kommer till eftermiddagens repris av kvällsprogram, dvs från omkring klockan 15 och framåt, som någon av Sveriges televisions två kanaler attraherar en större publik än den man har vid söndagens gudstjänst – allt enligt SVT:s egen statistik.

Efter redovisningen ovan av mediereligionens utbredning och omfattning inställer sig naturligen frågan om det är samma människor som tar del av mediereligionen som det är som tar del av den religion som erbjuds vid olika typer av lokala religiösa samlingar. Redan i början på detta kapitel noterades att det bara var 1 procent (0,97 procent) av de tillfrågade som angivit att man både tagit del av

mediereligionen och besökt en lokal gudstjänst eller andakt den aktuella helgen. Redan där konstaterades följaktligen att det under en och samma helg i huvudsak inte är samma människor som tar del av mediereligionen och som deltar i lokalt anordnade gudstjänster och andakter. Samtidigt återstår alltså frågan om det över tid handlar om samma människor, dvs om det är en och samma grupp människor som antingen besöker en lokal gudstjänst eller andakt eller tar del av något motsvarande via etermedierna. Här får kompletterande material hämtas ifrån en annan undersökning. I samband med att Sveriges television vintern 1999 sände en förmiddagsgudstjänst ifrån församlingen Livets ord i Uppsala genomförde sifo på uppdrag av teologiska institutionen vid Uppsala universitet en attitydundersökning rörande tv-gudstjänster. Undersökningsresultaten är även i detta fall ännu inte slutgiltigt publicerade, men några uppgifter kan användas för att belysa den problematik som diskuteras här. Det framgår av nämnda undersökning att av dem som besöker en gudstjänst någon gång i kvartalet eller oftare tittar 46,1 procent också på en tv-gudstjänst lika ofta. Av dem som någon gång i kvartalet eller oftare tittar på en tv-gudstjänst besöker 50,5 procent också en gudstjänst ungefär lika ofta. Av detta kan man alltså dra slutsatsen att rekryteringsbasen för lokala gudstjänster och andakter liksom för etermediernas motsvarigheter ungefär till hälften utgörs av samma människor. Samtidigt kan man notera att av dem som tittar på en tv-gudstjänst minst någon gång per år utgörs 38,1 procent av dem som aldrig går i kyrkan eller endast gör det i samband med dop, vigsel, etc. Av den senare kategorin, dvs av dem som besöker en kyrka endast i samband med förrättningar av olika slag, anger var femte (20,5 procent) tillfrågad person att man minst någon gång per år tar del av en tv-gudstjänst. Det är alltså så att mediereligionen i avsevärd omfattning har sin rekryteringsbas utanför den grupp som besöker lokala gudstjänster och andakter.

Om vi sätter dessa resultat i relation till vad som konstaterats ovan när det gäller mediereligionens konsekvenser skulle man alltså kunna dra följande slutsatser. Hälften av dem som någorlunda regelbundet besöker lokala gudstjänster och andakter tar samtidigt del av mediereligionen någorlunda regelbundet. För dessa gäller alltså att man exponeras för de processer som ovan beskrivits med hjälp av

begrepp som sekularisering och privatisering. Samtidigt utgörs tv-gudstjänsternas publik till hälften av sådana som annars aldrig skulle besöka lokala gudstjänster och andakter för annat än förrättningar. Därmed gäller alltså för dessa att man får en möjlighet att odla sitt religiösa intresse i ett något mer pluralistiskt och privatiserat sammanhang.

Sammanfattningsvis skulle man kanske kunna säga att mediereligionen för de religiösa grupperna innebär en sekulariserande, privatiserande men också universaliserande influens. Det senare därför att den enskilde får möjlighet att relatera sin religiösa identitet till mer än bara det egna religiösa sammanhanget. För den del av befolkningen som inte deltar i den lokalt förankrade religionen innebär mediereligionen en möjlighet att inom pluralismens ramar ge näring åt det egna privata religiösa intresset. Lite tillspetsat skulle man kanske kunna säga att mediereligionen därmed handlar om en vidgning av den religiösa sfären både vad det gäller innehåll och antalet berörda individer.

Jag har hittills i huvudsak jämfört och diskuterat olika former av mediereligion i förhållande till det lokalt förankrade religiösa engagemanget. Intressant är också att göra vissa iakttagelser vid jämförelser med andra typer av aktiviteter och att se på den relation mellan lokalt förankrad aktivitet och etermedierna som finns på andra områden än sådant som har med religion att göra. I Thorleif Petterssons artikel (s 241ff) redogörs bland annat för hur gudstjänstbesöken står sig i jämförelse med andra typer av evenemang utifrån svaren i telefonintervjuundersökningen. Där framgår att gudstjänstbesöken kommer på tredje plats med sina 5,6 procent. Klart störst är besökandet av idrottsevenemang, 12,0 procent. Sedan kommer disco, nattklubb, dans, etc med 6,4 procent av befolkningsurvalet, och där efter följer alltså gudstjänstbesöken på undersökningens tio i topp lista över populära aktiviteter under helgen. Närmast efter gudstjänstbesöken följer biobesök, 4,9 procent, och sedan kommer kategorier som teater, konserter, etc. När det gäller besök vid olika tillställningar och evenemang hävdar sig alltså gudstjänstbesöken väl vid en jämförelse med andra kategorier.

Vi har tidigare konstaterat att mediereligionen blivit en påtaglig del av den totala religiösa aktiviteten. Om vi nu går vidare och gör en

liknande jämförelse när det gäller områden som idrott och olika former av musikunderhållning blir resultatet mycket intressant. Besöken vid idrottsevenemang, som utgjorde den klart största kategorin vad besök vid olika former av evenemang anbelangar, uppgick alltså till 12,0 procent av befolkningen enligt intervjuundersökningens representativa befolkningsurval. Om vi sedan jämför det med motsvarande siffror för exempelvis idrott i televisionen ser vi att här är medietbudets dominans över det lokalt förankrade engagemanget mycket större än det var på religionens område. I tabell 1 följer några exempel tagna ur SVT:s tittarsiffror för den aktuella helgen.

Kanal och program	Publikens relativa genomsnittliga storlek
SVT 2: Sportspegeln, söndag klockan 20.30	15,0
SVT 1: Sportnytt, fredag klockan 21.40	11,4
TV 4: Sporten, söndag klockan 20.00	9,7
TV 4: Formel 1, söndag klockan 14.57	6,6
SVT 2: Sportnytt, lördag klockan 19.15	6,0
TV 4: Trav – vinnare, lördag klockan 17.16	6,0
SVT 2: Speedway GP, lördag klockan 23.03	5,2
TV 4: Sporten, fredag klockan 22.29	5,1
TV 4: Trav dagens dubbel, söndag klockan 16.01	4,0
SVT 1: Lilla sportspegeln, söndag klockan 09.00	2,4
TV 3: Golf Ryder Cup, söndag klockan 22.46	2,0

Tabell 1. Några exempel hämtade ur SVT:s tittarstatistik rörande publikens relativa storlek för några sportprogram under helgen den 24–26 september 1999.

Det framgår av tabell 1 att idrotten är utsatt för ett kraftigare tryck ifrån medierna jämfört med vad som är fallet när det gäller religionens område. Det är rimligt att anta att det finns avsevärd överlappning när det gäller publiken för de olika programmen som listats ovan. Vissa individer har helt säkert sett flera av programmen. Trots detta så är det rimligt att anta att storleken på televisionens sammanlagda sportpublik klart överstiger den högsta noteringen för ett enskilt sportprogram. Inte minst med tanke på att de siffror som redovisas i tabellen utgör den genomsnittliga publikstorleken. Om vi ser till den andel av befolkningen som såg minst tre minuter av söndagens sportspegel finner vi att programmet i någon omfattning

nått hela 24,4 procent av landets befolkning. När det gällde religionens område konstaterade vi inledningsvis att totalt sett 7,3 procent angivit att de tagit del av någon form av mediereligion medan summan av dem som angivit att de besökt en gudstjänst eller andakt uppgick till 5,6 procent. Motsvarande siffra för faktiska besök på något sportevenemang uppgick i intervjuundersökningen till 12,0 procent. Om vi nu på goda grunder antar att enbart tv-publiken är betydligt större än de 15,0 procent som såg söndagens sportspegel den aktuella helgen, så blir den sammanlagda sportpubliken för radio och television ännu större. Det är alltså betydligt fler som tar del av sport via medierna än det är som tar del av olika sportevenemang på plats.

Här kan vidare konstateras att det hade varit av stort intresse att göra motsvarande jämförande analys på politikens område. Hur stort tryck utgör den via etermedierna förmedlade politiska diskursen för det lokala politiska engagemanget? Det torde inte vara särskilt osannolikt att motsvarande, och kanske än mer påtagliga, relationer som ovan konstaterats på idrottens område också gäller i förhållandet mellan lokal och medierad kontakt med den politiska debatten.

Förhållandet mellan mediasporten och lokala besök på sportevenemang är alltså i grunden detsamma som förhållandet mellan mediereligionen och den lokalt förankrade religionen – fast mer utpräglat. De processer som på religionens område ovan beskrivits med begrepp som sekularisering, privatisering och universalisering är alltså i ännu större utsträckning aktuella på sportens och idrottens område. Om man skulle säga att den lokalt förankrade religionen är utsatt för ett påtagligt tryck och en påverkan av den religion som förekommer i etermedierna, så bör detta alltså gälla i än större utsträckning på sportens område. Vid en jämförelse med sportens och idrottens område förefaller det i själva verket som om den lokalt förankrade religionen står sig ganska väl i konkurrensen med dess etermedierade motsvarigheter. Naturligtvis är det en konstruerad jämförelse som här gjorts mellan religion och idrott. De två respektive samhällsdomänerna skiljer sig i flera avseenden både i deras historia och i deras plats och funktion för individ och samhälle. Poängen är dock att utvecklingen, som diskuterats ovan på religionens område när det gäller förhållandet mellan mediereligion och religion i kyr-

kor och samfund, inte är exklusiv för just det religiösa området. Det handlar alltså om förändringsprocesser på samhällsnivå som inte är unika för något enskilt område, utan som berör kultur och samhälle som helhet.

Ett sätt att tolka den utveckling som kommer till uttryck i de resultat som redovisats ovan är därför att se på dessa resultat i ljuset av den allmänna kulturella utvecklingen i dagens svenska samhälle. Att det finns en skillnad mellan den kultur vi ser utvecklas omkring oss och den tid under vilken exempelvis de traditionella gudstjänstformerna och traditionerna växte fram är uppenbart. Den sociologiska litteraturen liksom litteratur inom medieforskning och andra vetenskapliga områden flödar av beskrivningar av vad det är som är nytt i dagens – eller morgondagens – samhälle. Det råder dock ingen enhetlig klarhet i huruvida dessa beskrivningar relateras till något som redan realiserats eller till något som vi är på väg in i.

Klart är i alla fall att det handlar om indikationer på sådant som finns redan nu och som i framtiden kommer att bli än mer utpräglat och betydelsefullt. Den aktuella utvecklingen innebär också nya förutsättningar för religionen och dess plats, roll och funktion för individ och samhälle.

Det samhälle vi ser växa fram omkring oss präglas av en ökad individualisering och ett ökat oberoende när det gäller traditionella auktoriteter. Det generella avståndstagandet ifrån auktoriteter och auktoritetstro som präglar utvecklingen gör också att den institutionaliserade religionen – som till stor del bygger just på fördelning av ansvar och auktoritet – inte framstår som något man självklart vänder sig till med sina livsfrågor. Den enskilde individen blir i stället sin egen religiösa auktoritet. Ungdomsforskaren Thomas Ziehe (1994) beskriver utvecklingen som en sorts kulturell friställning där den enskilde individen inte längre är bunden av traditionella auktoriteter och värderingar. Individen är inte infogad i moraliskt förpliktande sociala gemenskaper utan formar själv sociala nätverk där man själv väljer vilka personer som skall ingå i nätverket (jfr Bar-Haim 1997). Dagens kommunikationsmöjligheter via etermedier och datorskommunikation lösgör dessa nätverk ifrån bundenheten till det lokala sammanhanget. De individcentrerade nätverken blir inte längre bundna i tid och rum.

Ett sätt att nå viss klarhet när det gäller de pågående förändringarna är att titta något på den diskussion som förts kring begreppet »postmodernism«. På motsvarande sätt som litteraturen flödar av beskrivningar av de pågående förändringarna finns det också en uppsjö av begrepp med vilka man refererar till den typ av samhälle vi är på väg in i. Anthony Giddens talar om »det postindustriella samhället« och anger just den formuleringen som den mest vedertagna benämningen på den typ av samhälle vi är på väg in i – ett påstående som i sig kanske kan ifrågasättas. Som alternativa begrepp nämner Giddens informationssamhället, servicesamhället, kunskapsamhället, överflödssamhället samt det postmoderna samhället (Giddens 1994:311ff). Till dessa begrepp kan läggas post-Fordism och senkapitalism (Morley 1996:53), liksom transmodernitet och senmodernitet. Under senare år har nog beteckningen »det postmoderna samhället« blivit det mest diskuterade både i akademiska sammanhang och i den allmänna debatten. Anledningen till det torde vara att sådant som vi är vana vid att ta för givet, som till exempel en syn på historien som ett linjärt skeende som för framåt, inom det postmoderna tänkandet delvis ställs på huvudet. Postmodernismen blir därigenom mer kontroversiell och inspirerar därför till diskussion och debatt. Att begreppet sedan nästan ges lika många betydelser som antalet sammanhang i vilka det används gör det inte mindre intressant att diskutera.

Begreppet »det postmoderna samhället« beskriver Anthony Giddens som tillhörigt de mest radikala beskrivningarna av den historiska förändring som just nu pågår. Begreppet »postmodern« (med olika suffix) har en relativt lång historia och förbinds kanske oftast med de delvis motstridiga perspektiv på moderniteten och rationalismens kris som på tidigt 1980-tal presenterades av Michel Foucault och Jürgen Habermas. En mer allmän diskussion omkring användningen av begreppet postmodernitet liksom av de perspektiv som förbundits med detta begrepp växte fram under 1980-talets senare del. Det fanns då en hel del skepticism rörande huruvida detta begrepp skulle bestå någon längre tid som ett fruktbart perspektiv och tolkningsmönster. Enligt Mike Featherstone har det dock visat sig vara så livskraftigt att det finns goda skäl för samhällsvetenskapliga forskare och andra att intressera sig för begreppet (Featherstone 1991:x).

Inom den postmoderna teoribildningen är det inte längre bara fråga om förändringar inom de ekonomiska strukturerna och därtill relaterade sociala och institutionella förändringar. De alternativa begrepp som Giddens och andra radar upp vid sidan om postmodernismen brukar knytas till olika typer av spekulationer när det gäller djupet i respektive konsekvens av vissa ekonomiska och strukturella förändringar. Det samhälle i vilket tillverkan och (för-)brukandet av materiella ting står i centrum får i det »nya« samhället ge rum för en ny samhällsordning där service, information och kunskap står i centrum.

Mot sådana mer allmänna beskrivningar av de pågående förändringarna kan alltså ställas de postmoderna tänkarnas framtidsvisioner som innebär mycket mer dramatiska förändringar - om än förändringar som fortfarande har sitt ursprung i övergripande förändringar när det gäller produktion och konsumtion. Det är dock ingen okomplicerad uppgift att försöka beskriva de förändringar det handlar om. Featherstone konstaterar att ett av problemen med termen postmodernism är att samtidigt som den är elegant, så är den irriterande vag och svår att definiera (Featherstone 1991:1). Denna svårighet till trots kan man i alla fall utmåla några drag i de grundläggande tankar som hör postmodernismen till.

Enligt ett mer renodlat postmodernt tänkande kommer framtidens samhälle att innebära slutet på historien som vi hittills känt och studerat den. Man menar att det modernistiska synsättet, där bland annat historien framställs som en kontinuerlig process där man kan se både utveckling och framsteg, har kollapsat och saknar giltighet i dagens och morgondagens samhälle. »Allt som finns är ett oändligt antal olika sorters historia och kunskap, utan att någon av dessa intar någon speciell plats.« (Giddens 1994:314) Den rationalitet som efter Upplysningen präglat vårt sätt att se på historia, framtid och framsteg får alltså i det postmoderna samhället ge rum för en oändlig mångfald av perspektiv och synsätt. I det postmoderna sammanhanget finns inte heller någon självklar grund eller några självklara kriterier med vilkas hjälp man gemensamt kan pröva och utvärdera de olika perspektiven och synsätten. Det av upplysningstiden färgade perspektivet där man genom studiet av olika fenomen kan nå djupare i sin förståelse och därmed komma närmare någon form av

djupare sanning om dessa fenomen håller på att ge vika för en mångfald där det inte längre handlar om att kunna nå bakom dessa fenomen. Allt blir till yta och tanken på bakomliggande sanningar blir föråldrad. Som den franske filosofen Jean-François Lyotard beskriver det har de stora teorierna och de heltäckande beskrivningarna i det postmoderna samhället spelat ut sin roll (Lyotard 1984). Meta-berättelser av det slag som man finner inom vetenskap, religion, filosofi etc., det vill säga berättelser som försöker presentera överordnade tolkningsmönster för de fenomen vi på olika sätt upplever, saknar inom det mer renodlade postmoderna tänkandet generell giltighet. Värt att notera i det här sammanhanget är dock att det faktum, att det inom det postmoderna samhället inte finns rum för överordnade metaberättelser, dock inte tycks gälla det postmoderna tänkandet som sådant.

Om man i linje med ett mer renodlat postmodernt perspektiv utgår ifrån att de stora teorierna och de heltäckande beskrivningarna i det postmoderna samhället spelat ut sin roll, får det naturligtvis också konsekvenser på religionens område. För de stora världsreligionerna utgör ju just karaktären som metaberättelse det kanske främsta kännetecknet. Religionen erbjuder övergripande tolkningsmönster till det kaos av händelser och fenomen som vi människor möter under vardagens möda. Födelse, liv och död, liksom enskilda livserfarenheter, sätts i religionen in i ett sammanhang utifrån vilket allt detta kan tolkas. Som det postmoderna samhället beskrivits finns där inget rum för sådana övergripande förklaringsmodeller. I det postmoderna samhället finns många tolkningsmönster sida vid sida, och det blir upp till varje individ att avgöra vad som »känns rätt«.

I ett sådant samhälle får naturligtvis medierna och den moderna informationsteknologin en central roll. Det är i dessa sammanhang som den enskilde individen erbjuds möjligheter att välja och vraka mellan tankar, perspektiv och symboler i sin strävan att skapa ett eget sätt att uppfatta världen och verkligheten. Det finns inget som tyder på att metaberättelsernas betydelse är förbi på individnivå. Det nya är att den enskilde individen kan dela olika delar i sin egen metaberättelse med många olika människor i många olika sammanhang. Därmed har den tidigare dominerande lokalt förankrade och lokalt upprätthållna berättelsens primat ersatts av individens eget

sökande efter lämpliga komponenter att infoga i den egna metaberrättelsen. Även om alltså varje del i den enskilde individens egen metaberrättelse kan vara delad med många andra människor är inte metaberrättelsen som helhet nödvändigtvis delad med några andra människor ingående i någon form av social gemenskap.

Det som vi kunnat konstatera ovan är sammanfattningsvis att inte heller religionen är undantagen denna utveckling. Genom religionens och de religiösa perspektiven och symbolernas exponering på den mediala marknaden ges den enskilde individen möjlighet att skapa sin egen religiösa väv, sitt eget sammansatta tolkningsmönster för vardagens kaotiska flöde av händelser och upplevelser. Detta kan vi konstatera som ett resultat av den här redovisade undersökningen av och den här förda diskussionen kring den religiösa seden vad beträffar religion i radio och television. I ljuset av jämförelsen med sportens och idrottens område kan det dock vara värt att notera att religionen möjligen tillhör de domäner i kulturen som kanske påverkas något mindre och långsammare än andra områden. Samtidigt är kanske de förändringar som faktiskt pågår inom religionens område mer dramatiska eftersom religionens väsen som vi känner det genom historien har varit just att utgöra ett tolkningsmönster som delats och upprätthållits i den lokala gemenskapen. Om det därför finns en förskjutning från kyrkbänd till tv-soffa när det gäller var människor formar sin egen religiösa metaberrättelse, så är det en mycket intressant förändring vars konsekvenser på längre sikt är svåra att helt överblicka i dag.